

УДК 811.161.3'373

А. В. Солахаў

Кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры спецыяльнай педагогікі і метадых дашкольнай і пачатковай адукацыі, УА «Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна», г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

УТВАРЭННЕ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ-НАЗОЎНІКАЎ З СУФІКСАМ *-НІК*

У артыкуле на матэрыяле беларускіх мастацкіх тэкстаў 2-й паловы XX – пачатку XXI ст. разглядаецца ўтварэнне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў-назоўнікаў з суфіксам *-нік*. Большасць з гэтых неалагізмаў-назоўнікаў утвараецца ў адпаведнасці з існуючымі ў літаратурнай мове словаўтваральнымі тыпамі. Для іх утварэння часцей за ўсё выкарыстоўваецца суфіксацыя, радзе – дэсуфіксацыя + суфіксацыя, прэфіксацыя + суфіксацыя, дэпостфіксацыя + суфіксацыя, асноваскладанне + суфіксацыя. Дэрываты матывуюцца ў асноўным назоўнікамі і дзеясловамі і ўжываюцца пераважна са значэннем асобы, выконваючы, як правіла, характарыстычную функцыю.

Ключавыя словы: індывідуальна-аўтарскія неалагізмы-назоўнікі, суфікс, словаўтваральны тып, значэнне, утваральнае слова, функцыі, словаўтваральныя і лексічныя сінонімы.

Уводзіны

У нарматыўнай мове назоўнікі з суфіксам *-нік*, паводле «Беларускай граматыкі», утвараюцца суфіксальным, прэфіксальна-суфіксальным і суфіксальна-складаным спосабамі [1, с. 222–223, 282–285, 290–292]. Вылучаюцца таксама субстантывы з суфіксамі *-льнік* [1, с. 222, 290–292], *-оўнік/-эўнік* [1, с. 223–224, 282–285, 290–292], *-атнік (-ятнік)* [1, с. 224]. Мы разглядаем іх як адзін суфікс з далучанымі інтэрфіксамі. Дэрываты з суфіксам *-нік* абазначаюць асобу або неадушаўлены прадмет.

Ужо ў старабеларускай мове імёны на *-нік* складалі самую вялікую па колькасці групу сярод утварэнняў ад іменных асноў і абазначалі назвы асоб: 1) паводле прыкметы адносін да прадмета як аб'екта ўздзеяння (у іх аснове – назвы канкрэтнага прадмета); 2) паводле прыкметы агульных (недыферэнцыраваных) адносін да прадмета або з'явы (у іх аснове – назвы канкрэтнага прадмета або адцягненага паняцця); 3) паводле прыкметы адносін да прыкметы – носбіта прыкметы (у іх аснове – якасна-адносны прыметнік) [2, с. 70–72].

У мове беларускіх мастацкіх твораў 2-й паловы XX – пачатку XXI ст. індывідуальна-аўтарскія неалагізмы-назоўнікі (далей – ІАН-назоўнікі) з суфіксам *-нік* сустракаюцца нярэдка.

Мэта артыкула – разгледзець структурна-семантычныя асаблівасці ІАН-назоўнікаў з суфіксам *-нік* і іх словаўтваральную актыўнасць у мове беларускіх мастацкіх твораў 2-й паловы XX – пачатку XXI ст.

Метадологія даследавання грунтуецца на навуковым палажэнні аб узаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці тэорыі і практыкі ў пазнанні моўных фактаў. Пры пошуку ІАН быў выкарыстаны метады суцэльнай выбаркі індывідуальна-аўтарскага лексічнага матэрыялу, а пры аналізе фактычнага матэрыялу – апісальны і параўнальна-супастаўляльны метады.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

У мове беларускіх мастацкіх твораў 2-й паловы XX – пачатку XXI ст. фіксуецца індывідуальна-аўтарскія назоўнікі з суфіксам *-нік*, якія часцей за ўсё з'яўляюцца назвамі асоб і ўтвараюцца суфіксацыяй па наступных словаўтваральных тыпах:

1) **аснова назоўніка + суфікс *-нік*** = назоўнік са значэннем асобы паводле яе адносін да таго, што абазначана ўтваральным словам: *Аернік* 'той, хто хаваецца ў зарасніках аеру': *З-за сцяны палахлівага і шапатога чарота паказаўся зялёнавалосы Аернік* [3, с. 395]; *Акопнік* 'той, хто знаходзіцца ў акопе': *Акопнік акуратна падкасаў рукавы форменнае кашулі...* [3, с. 262]; *акулярнік* 'чалавек, які носіць акуляры': *...вакол былі адны акулярнікі* [4, с. 795]; *аўральнік* 'той, хто стварае аўралы': *Мы ўсе аўральнікі, / Культур стваральнікі...* [5, т. 2, с. 380]; *блошнік* 'той, хто шукае лёгкага жыцця, паразітуе на даверы іншых': *...І зразумелі, блошнікі эпохі, / Што лепш, калі ў айчынным кажуху / Чужой гадоўлі завядуцца блохі* [6, с. 196]; *быліннік* 'той, хто расказвае быліны, быліншчык': *А я прынёс табе поклон, табе, быліннік і мастак...* [7, т. 2, с. 151]; *бядотнік* 'той, хто знаходзіцца ў бядзе, горы; прадстаўнік бядоты': *Працінае наскрозь мне сэрца – / І, бядотнік, я пачую...* [8, с. 13];

Галерэйнік ‘прадавец карцін у мастацкай галерэі’: **Галерэйнік** *вёў пакупніка праз лабірынты стэлажоў і шафаў...* [3, с. 290]; *гулажнік* ‘вязень ГУЛАГА’: *У ГУЛАГУ на іх [крымінальнакаў з кланав бандзюг] ураджайна. / А бандзюга ж – гулажніку друг* [9, с. 91]; *далакопнік* ‘той, хто раскопвае магільны’ (< далакоп + -нік): – Далакопы з раницы выкопваюць яміну, а ўдзень засыпаюць. Я ж наадварот: увечары раскопваю, а пад раницу закопваю. Кожнаму сваё. – **Далакопнік** сядзеў на пяску і гаварыў да новенькага, толькі з-пад гэбліка, крыжыа [3, с. 489]; *Дамавіннік* ‘той, хто знаходзіцца ў труне; мярцвяк’: **Дамавіннік** *паішкадаваў жанчыну і сышоў* [3, с. 249]; *дзюнік* ‘той, хто знаходзіцца ў дзюнах’ (< дзюна(ы) + -нік): *У Дзюніка была пастава дагледжанага атлета* [3, с. 487]; *дурдомнік* ‘пацыент псіханеўралогічнага дыспансера’: *Мая знаёмая Медсястра працуе з дурдомнікамі, алкаголікамі, наркатамі, шызамі, параноікамі ды іншымі салідольнымі пацыентамі* [3, с. 644]; *запіснік* ‘той, хто вядзе запісы’: **Запіснік** *Янка Брыль болей за паўстагоддзя ічыруе на ніве беларускай літаратуры...* [4, с. 169]; *Крыльнік* ‘чалавек, які адрощвае крылы’ – назва апавядання [3, с. 499]; *лянотнік* ‘чалавек, якога адольвае лянота’: *Даўца лёсу за змірэнне ўлежнае / Выстудзіць лянотніка ў вятрах* [10, с. 62]; *Натоўпнік* ‘той, хто апынуўся сярод натоўпу’: *У метро пасярод платформы ў Натоўпніка разбэраўся матузок* [3, с. 415]; *Піўнік* ‘прадавец піва’: **Піўнік** *разліваў хмельны напоі у карчме, пры бровары* [3, с. 424]; *П’янтоснік* ‘п’яніца, алкаголік’: *Даніваўся мой П’янтоснік да поўных ключоў...* [3, с. 637]; *саўгаснік* ‘рабочы саўгаса’: *Сталыя саўгаснікі рэдка называлі Івана Пятровіча Янук Сяліба...* [11, с. 61]; *серыяльнік* ‘аматар серыялаў’: *Шэры серыяльнік пачынаў прагляд з самага пачатку* [4, с. 137]; *Смуроднік* ‘той, ад каго зыходзіць смурод’: **Смуроднікі** *крыўдуць, калі іх называюць Смярдзючкамі* [3, с. 312]; *Сочнік* ‘той, хто любіць піць ежкі’: *Ад прыгараднай аўтастанцыі Сочнік перайшоў вуліцу і трапіў у гастронам* [3, с. 151]; *спагаднік* ‘той, хто адносіцца са спагадай да гора, перажыванняў каго-небудзь’: *І толькі нішчымыя слёзы у ліслівых спагаднікаў* [12, с. 47]; *сложэтнік* ‘майстар распрацоўкі сложэтаў’: *Найлепшы сложэтнік не прыдумаў бы паслаць любоўніцу да жонкі з «радасным» паведамленнем, што муж яе жэніцца з ёй* [11, с. 239]; *талмуднік* ‘аўтар-схаласт; тлумачальнік «талмуда»’: *Тыя, талмуднікі «Курса кароткага», / Па сумяшчэнні прарабы навук, ... / Што прыбіралі студэнтаў да рук...* [13, с. 44]; *тралейбуснік* ‘вадзіцель тралейбуса’: *Тралейбус прыстоў / ля каштанаў на скрыжаванні. / І каштан кулачком калючым / Грукнуў у дах тралейбуса. ... / А як зразумеў намер каштана / Тралейбуснік?* [10, т. 2, с. 207]; *Туманнік* ‘міфічная істота, якая жыве ў балочце і робіць значыствы ў тумане’: *Ёсць паданне, нібыта ў тутэйшых мясцінах жыве Туманнік* [3, с. 34]; *Тунельнік* ‘той, хто працуе ў кавярні, што па форме нагадвае доўгі тунэль’: **Тунельнік** *вітаецца з мінакамі, працуе танканогія келіхі* [3, с. 276]; *Тэлефоннік* ‘той, хто карыстаецца тэлефонам’: *Гэтым часам да вулічнага таксафона наблізіўся мажны Тэлефоннік* [3, с. 204]; *узмежнік* ‘той, хто знаходзіцца на ўзмежжы; памежнік’: *Як часта, дзецьмі, мы гулялі / Ва ўзмежнікаў і ваяроў* [14, с. 58]; *Херувімнік* ‘мастак, які размалёўвае сцены, столь і кумпалы касцёла або царквы’: *Я – малявальчык ангелаў. Я – звычайны Херувімнік* [3, с. 656]; *Чаравічнік* ‘той, хто старанна даглядае свае чаравікі’: *І калі Калючы ў сто першы раз узгадаў гнілыя чаравікі Мікеланджэла Буанароці, Чаравічнік харкнуў яму ў пысу* [3, с. 636–637]; *Чарапашнік* ‘той, хто здабывае і ўжывае ў ежу чарапах’: *Напалываўшыся на сваіх улюбёных земнаводных, Чарапашнік вярнуўся на рэчку да тоўста старой вярбы...* [3, с. 222–223];

2) **аснова дзеяслова + суфікс -нік = назоўнік** са значэннем асобы паводле дзеяння, названага ўтваральным словам. У залежнасці ад характару ўтваральнай асновы такія дэрываты падзяляюцца на дзве групы:

а) ІАН, у якіх суфікс *-нік* далучаецца непасрэдна да ўтваральнай асновы, што заканчваецца на зычны: *выратаўнік* ‘той, хто пазбаўляе каго-н. ад чаго-н.; збавіцель, выратавальнік’: **Выратаўнікі**, *бач, знайшліся, / Доктары ад застоўнай атруты...* [15, т. 2, с. 312]; *дбайнік* ‘той, хто дбае, клапаціцца пра каго-, што-небудзь’: *...Вывезе дбайнік сівы – чыгуны, / Ступы, начоўкі, іконы...* [8, с. 62]; *катоўнік* ‘той, хто знішчае прыроду; браканьер’: *Яе [прыроды] катоўнікаў імёны / Я знаю, – рукі бачыў я: / Па локці – у крыві зялёнай* [16, с. 32]; *майстроўнік* ‘той, хто дасягнуў вялікага майстэрства ў якой-н. справе’: *Мудры, слаўны Пузыня – майстроўнік, / Вашы рукі – фальклорнейшы слоўнік!* [17, с. 250]; **Наведнік** ‘той, хто наведвае каго- або што-небудзь; наведвальнік’: *[Сакратарка] ні разу не ўсімхнулася ні тады, калі звярталася да іх, наведнікаў, ні тады, калі адказвала па тэлефоне* [18, с. 250]; *нападнік* ‘той, хто нападае на каго-небудзь’: *Той так закрычаў, заенчыў, загаласіў, што нападнікі перапалохаліся і разбегліся* [4, с. 106]; *помснік* ‘той, каму помсцяць за што-небудзь’: *Колькі ў ятвэгаў ахвяраў! / Знічана мова і завязь. / Помсціце, Нёман і Нараў, / Чорная Ганча і Ятвэзь! / Помсціць каму – невядома. / Помснікаў не засталася* [19, с. 53]; *хульнік* ‘той, хто хуліць што-небудзь’: *Не абаронцы ўжо – / Хульнікі, / Не бяссрэбранікі – / Нясътыя срэбралюбы...* [20, с. 59]; Тып прадуктыўны, асабліва ў тэрміналогіі [1, § 363, с. 222].

ІАН *помснік* у мове розных аўтараў ужываецца з супрацьлеглымі значэннямі: 'той, хто помсціць каму-небудзь': *Вышэй ад пірамід / Кастры народных помснікаў* [21, с. 25] і 'той, каму помсцяць за што-небудзь': *Колькі ў ятвягаў ахвяраў! / Знішчана мова і завязь. / Помсціце, Нёман і Нараў, / Чорная Ганча і Ятвязь! / Помсціць каму — невядома. / Помснікаў не засталося* [19, с. 53];

б) ІАН, у якіх суфікс *-нік* далучаецца да ўтваральнай асновы, што заканчваецца на галосны, праз інтэрфікс *[ль]*: *велічальнік* 'той, хто велічае каго-небудзь, хто выказвае вялікую павагу да каго-н.', *павучальнік* 'той, хто павучае каго-небудзь': *Як раней былі ў нас начальнікі: / То маўчальнікі, то велічальнікі, / То маленькіх людзей павучальнікі, / То вялікіх ідэй вызначальнікі...* [13, с. 128]; *выручальнік* 'той, хто выручае каго-небудзь': *Ён лепшы выручальнік. / Сам ведаў, / Што абеданам, / А нам — / Што сніў начальнік* [22, с. 30]; *вымятальнік* 'той, хто вызваляе ад пасады каго-небудзь', *паручальнік* 'той, хто паручаецца за каго-, што-н. перад кім-небудзь; паручыцель', *вяртальнік* 'той, хто вяртае сабе што-небудзь', *глытальнік* 'той, хто глытае што-небудзь': *А цяпер пайшлі ўсё начальнікі / Дэмакратыі **выручальнікі**, / Партакратыі **вымятальнікі** / За саміх сябе **паручальнікі** / Для сябе прывіляю **вяртальнікі**, / Самі самасабевазначальнікі, / За народ — мікрафонаў **глытальнікі**...* [13, с. 128]; *высяляльнік* 'той, хто высаляе каго-небудзь з абжытых месцаў': *Я ... знаю, што такое рабьяцья. ... Так што дарэмна **высяляльнікі** ўсіх рангаў называюць нас самазабойцамі* [11, с. 396]; *засядальнік* 'той, хто засядае; часты ўдзельнік пасяджэнняў': *У гэтай праблемы / не будзе канца, / Пакуль не ўдасца / навуцы дасведчанай / Скрыжаваць **засядальніка** і зайца* [22, с. 52]; *павучальнік* 'той, хто павучае каго-небудзь': *У **павучальнікі** не лезу я* [23, с. 68]; *паляпшальнік* 'той, хто паляпшае што-небудзь, хто робіць лепшым па якасці, уласцівасці': *Аднойчы і на ўсё жыццё ўявіць, / Што «**паляпшальнік**» ты — «меліяратар», / І кроў зямлі жывую прагна піць, / Звяроў і птушак розуму вучыць, / Людзей ад бездухоўнасці лячыць, / Не заўважаючы, што сам душой гарбаты...* [15, т. 2, с. 298]; *перарабляльнік* 'той, хто перарабляе што-небудзь; тут: перакладчык'; *Перарабляльнік* прозы Хорхе Луіса Борхеса з расійскай на расійскую мову *Серж Вераціла прывалокся на тэлевізю...* [4, с. 180]; *прывітальнік* 'той, хто вітае': *Верабейка без людзей / Проста жыць не можа. / Гэта ж ён — гаспадароў / Першы **прывітальнік** / І яму: «Здароў! Здароў!» — / Ён крычыць шторання* [24, с. 34]; *прытуляльнік* 'той, хто імкнецца прытуліцца да жанчыны': *Прытуляльнік зрабіў яшчэ корок, але ўжо не лёгкі, а рэзкі і нахабны...* [3, с. 139]; *шкадавальнік* 'той, адчувае жаль, спагаду да каго-небудзь з прычыны чаго-небудзь': *Любоў... Раздолле перашкод... Адна... / За ёю што — падробкі... / Пагасне... як агонь без корму... / У **шкадавальніках** — хто не хахаў...* [25, с. 166]; Тып высокапрадуктыўны ў літаратурнай мове (1, § 364, с. 223).

ІАН-назоўнікі *паручальнік*, *прытуляльнік* у адрозненне ад іншых дэрыватаў, утвораны двухсродкавым спосабам — дэпостфіксацыяй + суфіксацыяй: *паруча(ц)/ца/ + -ль|нік* → *паручальнік*; *прытуля(ц)/ца/ + -ль|нік* → *прытуляльнік*;

3) **аснова прыметніка + суфікс -нік** = назоўнік са значэннем асобы як носьбіта прыметы, названай утваральным словам: *цвярознік* і *цвярэзнік* 'чалавек, які не ўжывае спіртнога; цвярозы чалавек': *Сам [Якаў Качанок], поўны **цвярознік**, неаднойчы горача выступаў супраць п'янства...* [18, с. 15]; *Яна [Таіса Міхайлаўна] зусім не хацела, каб Іван яе стаў поўным **цвярознікам**, адарваўся ад сяброў* [18, с. 16]; *Перагнулі палку, перайгралі саміх сябе, загубіў алкаголь не мяне, **цвярэзніка**, а іх, добрых вытвіоў* [11, с. 402];

4) **аснова лічэбніка + суфікс -нік** = назоўнік са значэннем асобы як носьбіта прыметы, названай утваральным словам: *адзіннік* 'той, хто застаўся адзін; адзіночнік': *Гучалі палкія акорды, / Кіпелі зорныя віры. / А я назад, **адзіннік** горды, / З журбой сусветнаю пабрыў* [26, с. 232].

Пры ўтварэнні некаторых назоўнікаў ва ўтваральнай аснове назоўніка скарачаецца адзін суфікс, а яго месца займае другі — суфікс *-нік*: *абвеснік* 'той, хто збірае рэкламныя абвесткі' (< *абвест/к/(а) + -нік*) *Абвеснік* збіраў аб'явы з эратычным зместам... [3, с. 470]; *адпачынік* 'той, хто знаходзіцца ў адпачынку' (< *адпачын/ак/ + -нік*): *Самотны **адпачынік** няспешина спусціўся шырокай лесвіцаю на пляж* [3, с. 123]; *Адпачынік* сядзеў у кавярні за белым сталом... [3, с. 126]; *Адпачынікі* абураліся, але лазіць у хвалі пасля васьмай вечара пабойваліся [4, с. 60]; *ласуннік* 'той, хто любіць ласункі' (< *ласун/ак/ + -нік*, чарг. *н-н*): *Не кожны **ласуннік** зможа згрызці украінскую шакаладку да сярэдзіны* [4, с. 172]; *лісічнік* 'грыбнік, які збірае лісічкі' (< *лісіч/к/(і) + -нік*): *Законнае пытанне: хто іх, гэтых лісічкі, у цяперашняй вёсцы бярэ і здае? ...гарадскія **лісічнікі**, якія на гэтым спецыялізуюцца* [27, с. 169]; *падаруннік* 'той, хто дорыць падарункі' (< *падарун/ак/+ -нік*, чарг. *н-н*): *Гэтым разам **Падаруннік** падрыхтаваў альбом з фотаздымкамі* [4, с. 220]; *Падманнік* 'той, хто падманвае каго-небудзь; падманшчык': *Падманнік* прывалокся жыць у сталіцу з пасёлка *Ветка* [3, с. 313]; *пляшнік* 'той, хто распівае пляшку' (< *пляш/к/(а) + -нік*): *Пад плёскац хвалі шапаткі / На пляжы дрэмлюць / **Пляшнікі*** [28, с. 135]; *сетнік* 'той, хто вырабляе сетку; сетачнік; тут: павук' (< *сет/к/(а) + -нік*):

Ад лісцінкі / да сучка / без кручка, / без чаўначка / майстраваў ён, хват-дасветнік, працаваў ён, ткач і сетнік [29, с. 35]; спрэчнік 'той, хто ўдзельнічае ў спрэчцы' (<спрэч/к/(а) + -нік): **Спрэчнікі** ехалі на Камароўскі рынак [4, с. 190]; цукернік 'цукерачнік' (<цукер/к/(а) + -нік): Праз пальцы **цукерніка** крышацца шкло, / І кроў на абрусе малоецца [30, с. 123]; Чакаю цябе... І чакае цябе / Твой бацька – няшчасны **цукернік** [30, с. 125]; Цыркулярнік 'чалавек, які мае цыркулярку і працуе на ёй' (<цыркуляр/к/(а) + -нік): Царкоўную стаярку **Цыркулярнік** лічыў за творчасць [3, с. 641].

Назоўнікі з суфіксам **-нік** могуць утварацца прэфіксальна-суфіксальным спосабам. Зафіксаваны наступныя словаўтваральныя тыпы:

1) прыстаўка **за-** + аснова назоўніка + суфікс **-нік** = назоўнік са значэннем асобы паводле паводле яе адносін да таго, што названа ўтваральнай асновай: **закардоннік** 'той, хто знаходзіцца за кардонам; грамадзянін замежнай краіны': *Стаяў з працягнутай рукой, / Смяюцца закардоннікі. / Хто ўсцешыць рыбкай, / Хто — лускай...* [31, с. 35];

2) прыстаўка **су-** + аснова назоўніка + суфікс **-нік** = назоўнік са значэннем 'асоба, якая звязана аднолькавымі адносінамі з іншымі асобамі паводле таго, што названа ўтваральнай асновай': **супалётнік** 'той, хто знаходзіцца побач у палёце': *«Я таксама рыбу люблю», – дзіўца моі заўсёды супалётнік Юра* [4, с. 199]; **сучарачнік** 'той, хто распівае спіртное з чаркі з кім-небудзь сабутэльнік': *Есць такія сабутэльнікі, з якімі прапіваюцца ўсе грошы да апошняга, прыхаванага на чорны момант далара. Якраз такі сучарачнік Міхась Талока* [4, с. 189]; **супакутнік** 'той, хто разам з кім-небудзь пераносіць пакуты': *Але ўсё роўна Журковічу хацелася застацца аднаму. Дзе застацца – прыйшло на вуліцы. І ён шчыра сказаў супакутніку: – Ты ідзі ў наша лагава, Без зізагаў. Саліст! А я... я паеду да Рагнеды* [11, с. 483]; **сулагернік** 'той, хто адбывае тэрмін у адным і тым жа лагерах': *Даўно Журковіч не бянтэжыўся ні ад якой размовы ні з начальствам, ні з сулагернікамі* [11, с. 499];

3) прыстаўка **пад-** + аснова назоўніка + суфікс **-нік** = назоўнік са значэннем 'асоба паводле паводле яе да таго, што названа ўтваральнай асновай: **падляснік** 'памочнік лесніка': *Прыйдзецца воляй-няволя наймацца / Да дзядзькі Мікодыма ў падлеснікі...* [26, с. 299]; **падмызнік** 'прыслужнік мызніка': *Прыслужнікі культура / І культура асобы, / Пралазы, пракуды, / Падмызнікі, снобы / Яе [паэзію] прымалі патрэбнымі дозамі – / Былі і амаль, і / Пры поўным розуме* [21, с. 62];

4) прыстаўка **пад-** + аснова займенніка + суфікс **-[еш]нік** = назоўнік са значэннем асобы паводле паводле яе адносін да таго, што названа ўтваральнай асновай: **падсябеішнік** 'той, хто робіць дзяржаўныя справы ў сваіх інтарэсах': *Партбосы / Кадэбэішнікі, / Былыя ахоўнікі зон – / Сённяшнія «падсябеішнікі» – / Бяруць камерцыйны разгон* [13, с. 165]. Тып аказіянальны.

Многія з адзначаных назоўнікаў са значэннем асобы ўжываюцца ў тэкстах шмат разоў. Гэта асаблівасць вельмі выразна прасочваецца ў апавяданнях Адама Глобуса, дзе дэрываты з суфіксам **-нік** падаюцца звычайна з вялікай літары і маюць розныя канатацыйныя прырашчэнні. Так, ІАН **Слепнік** у адным з тэкстаў фіксуецца 11 разоў і, акрамя асноўнага значэння – 'чалавек са слабым зрокам', мае дадатковае – 'глухі, абьякавы да жыцця чалавек': *Слепнік меў вельмі слабыя вочы. Ён жыў у вечным сутонні. Усе карысталіся з таго і спакушалі ягоных жанчын. Слепнік не крыўдаваў і не раўнаваў* [3, с. 319]. Нярэдка адзначаны назоўнікі са значэннем асобы ўжываюцца з іранічным падтэкстам: *выратоўнікі, велічальнікі, павучальнікі, выручальнікі, вымяталнікі, паручальнікі, паляпшалнікі* і інш. Усё гэта дае падставу сцвярджаць, што асноўнай функцыяй разглежаных назоўнікаў са значэннем асобы ў мастацкіх творах з'яўляецца характарыстычная.

У мастацкіх творах фіксуюцца з суфіксам **-нік** таксама індывідуальна-аўтарскія назоўнікі-кампазіты. Яны ўтвараюцца асноваскладаннем + суфіксацыяй: **аднакупэйнік** 'сусед па купэ' (<адн(о) + -а- + купэ + -[й]нік): *Аднакупэйнік быў прафесійным шпіёнам* [4, с. 233]; **Грошашукальнік** 'той, хто займаецца пошукам кінутых у мора адпачывальнікамі грошай' (*грош(ы) + -а- + шука(ць) + -[ль]нік*): *Грошашукальнік памёр на месцы* [3, с. 532]; **чарнамасачнік** 'чалавек у чорнай масцы' (*чорн(ая) + -а- + маск(а) + -нік*): *Чарнамасачнікі перавярнулі палову дома* [4, с. 134]; **пылаўтваральнік** 'той, хто ўтварае (падымае) пыл' (*пыл + -а- + утвара(ць) + -[ль]нік*), **пылазнішчальнік** 'той, хто знішчае (выцірае) пыл' (*пыл + -а- + утвара(ць) + -[ль]нік*): *Я дома галоўны пылаўтваральнік, але і галоўны пылазнішчальнік* [11, с. 96]; **фарбамышалнік** 'мастак' (*фарб(ы) + -а- + + мяша(ць) + -[ль]нік*): *Фарбамышалнік Ліня Хобітаў зляпіў з пластыліну акуратненькую вітушку чалавечага гною* [4, с. 192].

У значна меншай колькасці ў мове беларускіх мастацкіх твораў 2-й паловы ХХ – пачатку ХХІ ст. адзначаюцца індывідуальна-аўтарскія назоўнікі з суфіксам **-нік** са значэннем прадмета, прылады, месца, з'явы. Яны ўтвараюцца суфіксальным спосабам па наступных словаўтваральных тыпах:

1) аснова дзеяслова + суфікс **-[ль]нік** = назоўнік са значэннем прадмета, прылады, з'явы, прызначаных для выканання дзеяння, названага ўтваральным словам: *Глушыльнік* 'глушыцель':

Стары «ВМВ» з няспраўным **глушыльнікам** збочыў з шашы на гравейку [3, с. 527]; званільнік 'будзільнік': *Надакучыў мне будзільнік, / Можна ёсць такі завод, / Дзе б рабілі нам званільнік, / Каб ішоў наадварот* (32, с. 98–99); прыглушальнік 'тое, што прыглушае што-небудзь': *Вецер – / прыходзень, / жальбы прыглушальнік...* [19, с. 79];

2) **аснова назоўніка + суфікс -нік = назоўнік** са значэннем прадмета паводле адносін яго да таго, што названа ўтваральнай асновай: *гарбатнік* 'прадмет, які мае адносін да гарбаты; чайнік': *...адкрываеш кран, каб напоўніць гарбатнік* [4, с. 88]; *жальнік* 'тое, што выклікае пачуццё жалю, спагады': *Гарадзішча – стагоддзяў прытужаных / жальнік* [19, с. 79]; *завейнік* 'тое, што засыпае, заносіць (снегам, пяском)': *А пакуль няма / Вятроў-завейнікаў, / Што перапаўзуць мяжу, / З вішша навяжу / Бухматых венікаў* [33, с. 296]; *цытатнік* 'зборнік цытат': *За кімсьці штосьці запісаў, Яшчэ ў кагось перапісаў – / І выдаў для цытат: / Цытатнік выйшаў – нарасхват!* [34, с. 118];

3) **аснова назоўніка + суфікс -ятнік = назоўнік** са значэннем месца паводле адносін да таго, што названа ўтваральнай асновай: *дрыгвятнік* 'дрыгвянае месца': *Паўзуць крыжаносцы, татары. / Чужак у дрыгвятніку вязне* [19, с. 47].

Заклучэнне

Прааналізаваны матэрыял дазваляе зрабіць выснову, што ў мове беларускіх мастацкіх твораў 2-й паловы ХХ – пачатку ХХІ ст. індывідуальна-аўтарскія назоўнікі з суфіксам *-нік* ужываюцца даволі часта, з'яўляючыся ў асноўным суфіксальнымі дэрыватамі. Яны ўтвараюцца таксама дэсуфіксацыяй + суфіксацыяй, прэфіксацыяй + суфіксацыяй, дэпостфіксацыяй + суфіксацыяй, асноваскладаннем + суфіксацыяй і матывуюцца пераважна асновамі дзеясловаў і назоўнікаў. Словы іншых лексікаграматычных разрадаў – прыметнікаў і лічэбнікаў – у якасці ўтваральных асноў выступаюць у адзінаквых выпадках.

Пераважна большасць індывідуальна-аўтарскіх назоўнікаў з суфіксам *-нік* утвараецца ў адпаведнасці з тыпамі літаратурнай мовы. Шматразова яны выкарыстоўваюцца ў творах Адама Глобуса, дзе пішуцца з вялікай літары і выконваюць яркую характарыстычную функцыю. У творах іншых аўтараў пераважае аднаразовае выкарыстанне гэтых дэрыватаў.

Многія з прааналізаваных назоўнікаў маюць словаўтваральныя або лексічныя сінонімы ў літаратурнай мове (*адзіннік – адзінотнік, быліннік – быліннічык, бяdotнік – бяdotак, выратаўнік – выратавальнік, гарбатнік – чайнік, наведнік – наведвальнік, паручальнік – паручыцель, перарабляльнік – перакладчык* і інш.), а некаторыя словы ўтвораны непасрэдна ад свайго моўнага адпаведніка (*далакопнік ← далакоп, п'янтоснік ← п'янтос*).

Асноўнай прычынай узнікнення індывідуальна-аўтарскіх назоўнікаў магло стаць імкненне пісьменніка праз слова паказаць характар персанажа паводле адносін яго да таго або іншага прадмета, з'явы або дзеяння; праз незвычайнае паводле словаўтваральнай структуры слова на фоне узуальных лексічных адзінак засяродзіць увагу чытача на змесце тэксту.

СПІС АСНОЎНЫХ КРЫНІЦ

1. Беларуская граматыка : у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 431 с.
2. Хохлачэва, В. Н. Словообразование существительных со значением лица / В. Н. Хохлачэва // Суффиксальное словообразование существительных в восточнославянских языках XV–XVII вв. – М. : Наука, 1974. – С. 10–102.
3. Глобус, А. Літары: проза / Адам Глобус. – Мінск : Харвест, 2006. – 687 с.
4. Глобус, А. CONVOLUTUS: лірыка і проза / Адам Глобус. – Мінск : Сучасны літаратар, 2008. – 832 с.
5. Панчанка, П. Збор. твораў : у 4 т. / Пімен Панчанка. – Мінск : Маст. літ., 1980–1983. – Т. 2 : Вершы, паэма (1946–1962 гг.). – 1981. – 414 с. ; Т. 3 : Вершы 1963–1981 гг. – 1982. – 351 с.
6. Гілевіч, Н. Збор. твораў : у 6 т. / Ніл Гілевіч. – Т. 3 : Вершы і паэмы 1993–1999. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 350 с.
7. Кірэнка, К. Збор. твораў : у 3 т. / Кастусь Кірэнка. – Мінск : Маст. літ., 1986–1988. – Т. 1 : Вершы, паэмы, 1939–1962 гг. – 1986. – 494 с. ; Т. 2 : Вершы, паэмы, 1962–1981. – 1987. – 495 с.
8. Мятліцкі, М. Хойніцкі сшытак : вершы / Мікола Мятліцкі. – Мінск : Беллітфонд, 1999. – 192 с.
9. Пруднікаў, П. Пароша : вершы, паэма-аповесць / Павел Пруднікаў. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 142 с.
10. Барадулін, Р. Ксты / Рыгор Барадулін. – 3-е дапоўн. выд. – Мінск : Рым.-катал. парафія св. Сымона і св. Алены, 2009. – 528 с.

11. Шамякін, І. Палеская мадонна : аповесці : для ст. шк. узросту / Іван Шамякін. – Мінск : Юнацтва, 1998. – 590 с.
12. Рагаўцоў, В. Долягляд : вершы : для ст. шк. узросту / Васіль Рагаўцоў ; маст. Ю. Ц. Цярэшчанка. – Мінск : Юнацтва, 1998. – 93 с.
13. Зуёнак, В. Письмы з гэтага свету : вершы / Васіль Зуёнак. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 174 с.
14. Касцюкевіч, М. Настальгія : вершы / Мікола Касцюкевіч ; прадм. К. Камейшы. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 79 с. – (Першая кніга паэта).
15. Зуёнак, В. Выбраныя творы : у 2 т. / Васіль Зуёнак. – Мінск : Маст. літ., 1996–1998. – Т. 1 : Гронка цішыні : выбр. вершы / прадм. Р. Барадулiна. – 446 с. ; Т. 2 : Пяцірэчка : кніга паэм. – 319 с.
16. Зуёнак, В. Лета трывожных дажджоў : вершы / Васіль Зуёнак. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 158 с.
17. Аколава, В. Случарыны : кн. паэзіі / Валянціна Аколава. – Мінск : Польша, 1994. – 432 с.
18. Шамякін, І. Выбраныя творы : у 3 т. / І. Шамякін. – Мінск : Маст. літ., 1992. – Т. 3 : Вазьму твой боль : раман ; Драма : аповесць ; Аксана : апавяданне. – 462 с.
19. Бічэль-Загнетава, Д. А на Палессі : вершы і балады / Данута Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 158 с.
20. Мацяш, Н. Шчаслівай долю назаві : вершы, пераклады, эсэ / Ніна Мацяш ; прадм. Г. Праневіча. – Мінск : Літаратура і мастацтва, 2009. – 144 с.
21. Барадулiн, Р. Вечалле : кніга паэзіі / Рыгор Барадулiн. – Мінск : Маст. літ., 1980. – 336 с.
22. Барадулiн, Р. Мудрэц са ступаю: выбр. старонкі лірыкі / Рыгор Барадулiн ; прадм. В. Быкава. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 352 с.
23. Тармола, Р. Спрадвечнасць : вершы, паэмы / Раман Тармола. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 269 с.
24. Зуёнак, В. Бадзірог: карагод вясёлых прыгод – і рыфмай звязаных, і проста расказаных : для малодшага шк. узросту / Васіль Зуёнак. – Мінск : Юнацтва, 1995. – 80 с.
25. Аколава, В. Вяртанне ў заўтра: лірыка / Валянціна Аколава. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 238 с.
26. Юрчанка, Г. [Пароды] / Георгій Юрчанка // Анталогія беларускай пароды : у 2 ч. – Мінск : Ураджай, 2001. – Ч. 1 : Вершы / уклад. і прадм. А. Кудласевіча. – Мінск : Ураджай, 2001. – 415 с.
27. Федарэнка, А. М. Ланцуг : аповесці / Андрэй Федарэнка. – Мінск : Маст. літ., 2012. – 240 с.
28. Чарняўскі, М. Лёкса ў люксе: сатыра, гумар / Мікола Чарняўскі. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 160 с.
29. Бусько, М. Ад галінкі да сучка – тэлефон у павучка : вершы і казкі : для малод. шк. узросту / Мікола Бусько ; маст. Р. М. Цімохава. – Мінск : Юнацтва, 1993. – 54 с.
30. Дранько-Майсюк, Л. Гаспода: выбранае / Леанід Дранько-Майсюк. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 382 с. – («Залатая серыя». Паэзія ХХ стагоддзя).
31. Чарняўскі, М. У трох соснах...: сатыра, гумар, лірыка / Мікола Чарняўскі. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 111 с.
32. Галіноўская, Н. Клубок і Калабок : вершы, казкі, загадкі, лічылікі : для дашк. і мал. шк. узросту / маст. Ю. М. Алісевіч. – Мінск : Юнацтва, 1999. – 159 с.
33. Барадулiн, Р. Трэба дома бываць часцей...: выбр. старонкі лірыкі / Рыгор Барадулiн ; прадм. В. Быкава. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 352 с.
34. Юрчанка, Г. Парнаскія ўхабы : пароды, эпіграмы / Георгій Юрчанка. – Мінск : Маст. літ., 1979. – 128 с.

Паступіў у рэдакцыю 14.09.2020

E-mail: solakhau@yandex.ru

A. Solakhau

FORMATION OF AUTHORS' INDIVIDUAL NEOLOGISMS WITH SUFFIX *-NIK*

Based on the Belarusian literary texts from the second half of the 20th to the beginning of the 21st century, the article analyses the formation of authors' individual neologistic nouns with suffix *-nik*. The majority of such neologisms are constructed by using means of word formation that already exist in the literary language. The most common formation type is suffixation. Sometimes, however, types like desuffixation + suffixation, prefixation + suffixation, depostfixation + suffixation, and compound word + suffixation are used. Derivatives are formed mostly from nouns and verbs. In a majority of cases, the newly formed words describe a person who has a distinctive function.

Keywords: authors' individual neologistic nouns, suffix, means of word formation, meaning, derivative, root word, function, morphological and lexical synonyms.